

Vzpomínky na první poválečné výzkumy savců v Pošumaví

7. Novohradské hory potřetí

Nejintenzivnější výzkumy savců Novohradských hor se datují do let 1967 až 1982 (Živa 2017, 6: CXXI–CXXIV a 2018, 1: II–IV). Další, podstatně kratší kapitola bádání v námi oblíbených Novohradských horách proběhla v letech 1993–96, kdy jsme v rámci kompletace celostátních faunistických kvadrátových map doplňkově chytali na místech donedávna uzavřených v pohraničním pásmu. Zejména šlo o okolí Pohoří na Šumavě, které leží na rozhraní několika hraničních čtverců s Rakouskem. I když necelé dvě stovky odchycených drobných savců nejsou srovnatelné s žofínskou bilancí, přibýlo několik dalších cenných lokalit rejška horského (*Sorex alpinus*) i myšivky horské (*Sicista betulina*). A naopak současné odchwyty poblíž Klení u Benešova nad Černou opakovaně potvrdily absenci obou druhů v odlesněném podhůří.

Novohradských hor se okrajově dotkl také inventarizační výzkum obratlovců pohraničních oblastí na jihu Čech a Moravy, prováděný Vladimírem Hanákem, Petrem Bendou a Antonínem Reiterem (1995). Doplnil stávající soubor dat řadou nálezů z okolí Hojně Vody a Dobré Vody. A v období let 1998–99 získali z některých lokalit (např. národní přírodní rezervace Žofínský prales) materiál drobných zemních savců při odchytu do padacích pastí pracovníci Ústavu půdní biologie Akademie věd ČR v Českých Budějovicích (Karel Tajovský a kol.).

Poslední epizoda aktivit v Novohradských horách, datovaná do let 1999–2004, se týká nejzápadnější části podhůří, která i přes svůj význam kontaktní zóny se Šumavou zůstávala stále málo probádaná. S tímto obdobím je spojena terénní stanice (maringotka) Národního muzea, umístěná od 70. let poblíž Dobré na Volarsku. Jako zázemí pro ornitologické, mammaliologické, arachnologické a entomologické výzkumy splnila měrou vrchovatou své historické

poslání a delší dobu zůstala opuštěná, což se podepsalo na jejím stavu. Poté, co v muzeu byla odepsána jako nepotřebný materiál, zorganizoval Vladimír Hanák s pracovníky Třeboňských lesů a rybníků její převoz do Novohradských hor. Rozhodně nešlo o jednoduchou záležitost. Nejprve bylo zapotřebí dostat nepojízdný objekt zdviží na nákladní auto, poté absolvovat celodenní, takřka 80kilometrovou cestu přes půlku Šumavy a nakonec maringotku pojízdným jeřábem postavit na nové místo. Jeho výběr měl poněkud „cimrmanovskou“ kulisu. Maringotka byla totiž usazena pod hrází rybníka Mráček u bývalé obce Dolní Příbrání (obr. 1), přičemž stejnojmenným majitelem pozemku byl absolvent katedry zoologie a pozdější pracovník Entomologického ústavu AV ČR v Českých Budějovicích – Zdeněk Mráček. K výraznějšímu využití stanice však nakonec již nedošlo. Studenti, dříve lační po zapadlém kraji pod Novohradskými horami, začali více cestovat po světě a zájem o zdejší od-

lehlou destinaci klesal, v poslední době maringotka sloužila jen jako útočiště při občasných houbařských výpravách. A když si ji posléze odvezli místní myslivci, stopa po ní končí.

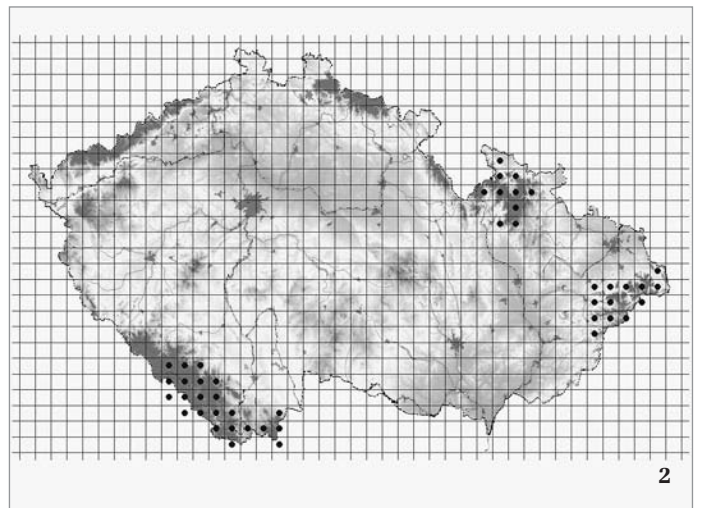
Nicméně v historickém přehledu nemůže lokalita Dolní Příbrání zcela zapadnout, neboť v letech 2000–02 odsud přibýly další tři odchwyty myšivky horské (Jaroslav Cepák a Eva Suchomelová/Cepáková). Jsou o to důležitější, protože představují jediné nálezy ze západního okraje Novohradského podhůří a jednoznačně prokazují spojitost novohradské a šumavské části areálu myšivky (obr. 2).

Akce „maringotka“ byla posledním dějstvím našeho bezmála čtyřicetiletého působení v Novohradských horách. Od té doby se toto malebné pohoří opět ocitlo mimo zorné pole mammaliologů a nic na tom nemění ani občasná nostalgické návštěvy účastníků někdejších výzkumů. Kromě vysokého stupně probádanosti regionu se na současném nezájmu odrážejí i změny ve stylu odborné práce. Klesá ochota k časově i fyzicky náročným terénním metodám s malou efektivitou (odchwyty do pastí), jsou jiná měřítka hodnocení vědecké práce (publikování výsledků v odborných časopisech s impakt faktorem) a větší pozornost přitahují výzkumy v atraktivnějších exotických destinacích. Takovou situací nejsou samozřejmě postiženy jen Novohradské hory, faunistika savců se u nás ocitla na vedlejší koleji v obecném měřítku.

Z dosud uvedeného je patrné, že většina aktivit v Novohradských horách byla zaměřena na drobné savce, zatímco větší druhy zůstávaly v pozadí. Jejich sledování probíhalo, pomineme-li náhodná pozorování či nálezy uhynulých zvířat (kadáverů), pasivní cestou prostřednictvím informací od lesního personálu, dotazníků nebo statistik lovu. V krátkosti můžeme zrekapitulovat, že zde tehdy trvale žily (a bezpochyby žijí i dnes) všechny běžné druhy šelem. V případech vydry říční (*Lutra lutra*, obr. 6)

1 Terénní maringotka u Dolního Příbrání. Jeden ze tří exemplářů myšivky horské (*Sicista betulina*) byl chycen několik kroků od maringotky v zamokřeném porostu pod výtokem rybníka. Foto J. Cepák

2 Osídlení Šumavy a Novohradských hor myšivkou horskou má souvislý charakter.

tomu tak nepochybně bylo i v dobách, kdy na většině našeho území vymizela, neboť dobrou základní potravní nabídku jí skýtaly jak rybí obsádky vodních nádrží (tzv. klauzur) rozmístěných po celém pohoří (obr. 3), tak početné populace raků v místních potocích. Pokud jde o invazní druhy, první zprávy o psíku mývalovitém (*Nyctereutes procyonoides*) pocházejí ze 70. let 20. stol. (z Pohorské Vsi, Hojně Vody a podhůří) a mýval severní (*Procyon lotor*) byl poprvé spatřen v r. 2002 (u Baronova mostu nad Leopoldovem). Informace o norkovi americkém (*Neovison vison*) dosud žádné nemáme, což je vzhledem k jeho laviovitému šíření překvapivé. Z velkých šelem archivní materiály zmiňují poslední ulovení medvěda hnědého (*Ursus arctos*) v r. 1755, vlka obecného (*Canis lupus*) r. 1747 a kočky divoké (*Felis silvestris*) v r. 1879. Poslední úlovek rysa ostrovida (*Lynx lynx*) z r. 1775 je v literatuře situován nekonkrétně do revíru Hojná Voda. Znovu se v Novohradských horách objevil v polovině 80. let (Stříbrné Hutě 1985) v souvislosti s jeho vysazením na Šumavě a ke vzniku trvalejšího osídlení došlo zhruba o 10 let později. Také v současné době se rysy ve zdejší oblasti pravidelně zdržují i rozmnožují a opakovaná pozorování značených jedinců dokládají propojení se šumavskou populací (obr. 5). Početnost rysů však rok od roku kolísá od čtyř dospělých jedinců do úplného vymizení – podle znalců problematiky mimo jiné kvůli lovu pytláky.

Co bylo řečeno o šelmách, platí i pro kopytníky. Novohradské hory představují jednu z tradičních oblastí chovu jelení zvěře (jelen evropský – *Cervus elaphus*), nechybí ani srnec obecný (*Capreolus capreolus*) a v současnosti všudypřítomné prase divoké (*Sus scrofa*). Daněk evropský (*Dama dama*) a muflon (*Ovis orientalis musimon*) se drží spíše při okrajích souvisle zalesněných ploch směrem do podhůří. Zaznamenali jsme i dvě kuriózní pozorování – jelence běloocasého – *Odocoileus virginianus* (1956–57, původ neznámý) a kamzíka horského – *Rupicapra rupicapra* (1968, únik ze zajetí na rakouské straně pohoří). Zajímavé postřehy přinesla nedávná studie pracovníků Ústavu ochrany lesů a myslivosti Lesnické a dřevařské fakulty Mendelovy univerzity v Brně, kteří fotopastmi sledovali obyvatele Žofínského pralesa. Překvapivě se ukázalo, že i uvnitř oploceného území se trvale zdržují a rozmnožují srnci, prasata i jeleni. Kupodivu z centra Novohradských hor není dosud známo žádné pozorování losa evropského (*Alces alces*), přestože stálejší populace v okolí Lipna je vzdálena necelých 40 km. Zřejmě jde o odezvu na nedostatek rozsáhlejších mokřin s měkkými dřevinami, který je pro oblast příznačný. Starší ojedinělá a krátkodobá pozorování migrujících jedinců byla hlášena pouze z podhůří (okolí Malont 1992 a 2005, Svěbohy 2011, Veveří 1990 a 2004).

Shrneme-li výsledky dosavadního sledování savců Novohradských hor, dostaneme se k aktuálnímu počtu 54 druhů (necelé dvě třetiny druhového spektra ČR). Z toho jsou hmyzožravci zastoupeni 8 druhy, letoni 15, hlodavci 14, šelmy 10 a sudokopytníci pěti druhy. Když připočteme

epizodně se objevující savce (mýval severní, sika – *Cervus nippon*, jelenec, kamzík), zvýší se počet na 58 druhů. Další nezapočítanou položku pak představují druhy vymizelé – medvěd hnědý, vlk obecný a kočka divoká. Uvažovat lze bezpochyby také o norkovi evropském (*Mustela lutreola*) a bobrovi evropském (*Castor fiber*), avšak z minulosti o nich žádné konkrétnější zprávy nemáme.

Po historickém přehledu se logicky nabízí otázka, jaké zobecnění z dlouhodobého sledování savčí fauny Novohradských hor vyplývá. Jsou jen menší obdobou Šumavy? Odpověď jednoznačná není.

Základní zoogeografická podoba obou horstev je nepochybně v případě savců víceméně identická. Společným rysem je přítomnost rejska horského a myšivky horské, ostatně nikde jinde v Čechách se pohromadě už nevyskytují. Dále se savčí fauna Novohradských hor vyznačuje početným a téměř souvislým výskytem netopýra severního (*Eptesicus nilssonii*), n. pestrého (*Vespertilio murinus*), n. vousatého (*Myotis mystacinus*) a z hlodavců hraboše mokřadního (*Microtus agrestis*). Zřetelná je rovněž relativně malá četnost hraboše polního (*M. arvalis*). Ukazuje to, že Novohradské hory si uchovávají málo narušený charakter lesnatých hercynských pohoří (bez skutečného vysokohorského pásma), přestože nadmořskou výškou zdaleka nedosahují parametrů Šumavy.

Na druhé straně se však obě sousedící pohoří v leccm různí, zejména stupněm pronikání „podhorských“ druhů do vyšších poloh. Zatímco v souvisleji zalesněných Novohradských horách jsou druhy vázané na otevřenou krajinu jen řídce zastoupeny nebo zcela chybějí (rejsec černý – *Neomys anomalus*, jezek západní – *Erinaceus europaeus*, netopýr řasnatý – *M. nattereri*, dále n. velký – *M. myotis*, n. večerní – *E. serotinus*, n. rezavý – *Nyctalus noctula* nebo n. dlouhouchý – *Plecotus austriacus*, ondatra pižmová – *Ondatra zibethicus*, myška drobná – *Micromys minutus*), na déle kolonizované Šumavě není podobná tendence tak výrazná a řada z uvedených druhů proniká až do nejvyšších poloh.

Jedinou výraznější druhovou odlišností mezi oběma srovnávanými regiony je v Novohradských horách nezjištěný plch zahradní (*Eliomys quercinus*), což však ve skutečnosti tak překvapivé není, neboť na Šumavě se vyskytuje pouze v severozápadní třetině pohoří, vzdálené od Novohradska vzdušnou čarou více než 100 km. Zároveň je ovšem zajímavé, že myšivka horská naopak osídluje zbývající dvě třetiny Šumavy (a Novohradské hory) a chybí tam, kde se drží plch zahradní. Proč tomu tak je, se dosud nepodařilo uspokojivě vysvětlit.

V Novohradských horách nebyl zastížen, na rozdíl od Šumavy, také plch velký (*Glis glis*). Jde o druh u nás mozaikovitě rozšířený v geomorfologicky členitých

3 V Novohradských horách jsou vodní nádrže sice běžně nazývané rybníky, ale ve skutečnosti jde o tzv. klauzy či klauzury. Tvořily součást důmyslného systému k zadržování vody pro plavbu dřeva. Pohořský rybník (též nádrž Jiřice podle zaniklé obce) byl vybudován na stejnojmenném potoce v polovině 18. stol.

4 Žofínská enkláva je pozoruhodná i v mnoha dalších směrech přírodovědeckého výzkumu. Neobvyklý je třeba až masivní výskyt provazovky obecné (*Usnea filipendula*) a jiných stromových lišejníků.

5 Rys ostrovid (*Lynx lynx*) „nezná“ hranice a domovské okrsky jednotlivých zvířat se prolínají českou i rakouskou částí Novohradských hor.

6 Výskyt vydry říční (*Lutra lutra*) v oblasti Novohradských hor a jejich podhůří je doložený zhruba od poloviny 60. let 20. stol. do současnosti a nic nenasvědčuje, že by tomu v minulosti bylo jinak.

7 Vycpanina krysy obecné (*Rattus rattus*) ve sbírkách Muzea lesnictví, myslivosti a rybářství na zámku Ohrada pochází s největší pravděpodobností z Nových Hradů. Foto M. Čeněk

8 Aleje letitých listnatých stromů jsou svědky dávné bohaté historie Žofína. Snímky M. Anděry, není-li uvedeno jinak

regionech s listnatými či smíšenými lesy. Na rozdíl od plcha zahradního lze předpokládat, že zdejší absence plcha velkého není podmíněná nějakou zoogeografickou bariérou, ale snad souvisí se skladbou lesních porostů (přes větší podíl bučin zde převažují jehličnany) a nedostatkem skalnatých útvarů nebo sutí.

Je-li řeč o hlodavcích, za krátkou historickou poznámku stojí ještě krysa obecná (*Rattus rattus*), jejíž současný výskyt se u nás dlouho koncentruje pouze do širšího okolí středního toku Labe (a zčásti i dolní Vltavy) ve vazbě na lodní a následně pozemní dopravu. O to překvapivější je zmínka známého severočeského přírodovědce Julia Michela (1859–1929; po penzionování přijal místo preparátora hraběcích Buquoyských sbírek) o vycpanině krysy (obr. 7) z Nových Hradů z období před r. 1865 uložené ve sbírkách „muzea na Hluboké“. S odstupem doby se jako jedi-

né vysvětlení nabízí její zavlečení z míst podél Dunaje v Dolním Rakousku, což se při tehdejším čilém obchodním ruchu nejeví nepravděpodobné.

Z letounů, jejichž výskyt lze v Novohradských horách předpokládat, dosud chybějí oproti Šumavě doklady pro netopýra velkouchého (*M. bechsteini*). Spíše než o zoogeografickou rozdílnost jde však o záležitost metodickou. Až dosud totiž nebyla chiropterafauna Novohradských hor intenzivněji sledována pomocí ultrazvukových detektorů. Řada obtížně zjistitelných druhů vydává specifické echolokační signály, podle nichž lze jejich přítomnost dobře prokázat. Příkladem jsou Krkonoše, kde původně ojedinele zjišťovaný netopýr

velkouchý se ukázal být během echolokačních průzkumů druhem poměrně častým do poloh kolem 800 m n. m. Lze tedy očekávat, že pomocí netopýřích detektorů se posléze podaří zachytit v centru Novohradských hor i další, méně obvyklé druhy, známé doposud jen z podhůří (např. netopýr nejmenší – *Pipistrellus pygmaeus*).

Závěrem dlužno podotknout, že výpravy do Novohradských hor neměly pouze dopad odborný, ale i pedagogický. Postupem doby se staly oblíbenou a potřebnou terénní laboratoří vertebratologického dorostu katedry (dříve systematické) zoologie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy. Na jednorázových nebo opakovaných exkurzích se tam vystřídalo na pět desítek našich diplomantů a absolventů, počítáno podle terénních záznamů a poděkování v řadě pozdějších publikací. Mnozí z nich při terénních výpravách našli inspiraci a případně i materiál ke svým diplomovým pracím nebo publikacím. V neposlední řadě měly novohradské výpravy, zvláště na Žofín, společenský rozměr. Docházelo k výměně názorů a poznatků, navazovaly se generační i mezigenerační kontakty a našly by se také případy formování partnerských svazků. Tak se Novohradské hory staly pro naši mammaliologii známou oblastí a mnozí na ně vzpomínají jako na krásnou a potřebnou etapu vysokoškolského života a studia – na dobu, která zrovna nepřála pobytu a poznání našeho osídlovaného pohraničí a ještě méně výzkumu v zahraničí.

Cím zakončit novohradské vzpomínání? V naší branži často v žertu a s nadsázkou citujeme článek Josefa Kratochvíla o Velké kotlině v Jeseníkách, kterou nazval „zoologickou zahradou drobných savců v Jeseníkách“. Když započteme i pozdější nálezy, získáme 16 druhů v ní žijících drobných zemních savců. Bilance Žofína je naproti tomu o tři druhy bohatší, a přidáme-li netopýry, dostaneme se přes úctyhodnou třicítku. Takže „zoologická zahrada drobných savců Pošumaví“, nebo snad celých Čech? Treba to někdy někdo spočítat. Každopádně málokteré tak zastrčené místo – pokud nějaké – se natolik významným způsobem zapsalo do historie výzkumu našich savců jako právě Žofín. Dost dobrý důvod, abychom na něj, a Novohradské hory vůbec, nezapomněli.

Použitá literatura uvedena na webu Živý.